

Лекція 3

Країни Закавказзя та Азії

1. Соціально-економічний розвиток та особливості Грузії, Вірменії, Азербайджану.
2. Спільні й відмінні характеристики Казахстану, Туркменістану, Узбекистану, Таджикистану.
3. Основні характеристики та політична нестабільність країн Південно-Західної Азії.
4. Особливості розвитку економіки Індії, Пакистану, Шрі-Ланки, Непалу.
5. Спільне й відмінне в розвитку країн Східної та Південно-Східної Азії.

1. Соціально-економічний розвиток та особливості Грузії, Вірменії, Азербайджану.

До країн Закавказзя належать Азербайджан, Вірменія та Грузія, що знаходяться між Чорним та Каспійським морями і мають вигідне географічне положення. Вихід до морів сприяє розвитку економічних взаємозв'язків. Порти Чорного моря традиційно поєднують країни Закавказзя з Україною і Туреччиною, а порти Каспійського моря — з країнами Центральної Азії та Росією.

Для країн Закавказзя характерне складне політико-географічне положення, адже вони межують з країнами, в яких постійно відбуваються збройні конфлікти або сутички (Афганістан, Ірак, Чечня). Та і в самих країнах Закавказзя наявні невирішені політичні (або військові) суперечки, зокрема в Абхазії, Ланкійській ущелині (Грузія), Нагірному Карабаху (Азербайджан) тощо.

Природа Закавказзя надзвичайно різноманітна й контрастна, понад 2/3 території займають складні гірські ландшафти Великого і Малого Кавказу, високого Вірменського нагір'я. Гірське повітря регіону у поєднанні із субтропічним кліматом, морським узбережжям, гірськими мальовничими озерами та ріками створюють привабливі природні умови для рекреаційних потреб, особливо для оздоровлення. У Грузії з метою охорони природних об'єктів створено Тбіліський національний парк, 17 заповідників і 6 заказників,

у яких особливе місце посідає охорона природних насаджень реліктових порід. В Азербайджані знаходяться 7 заповідників, у Вірменії — Севанський національний парк і 6 заповідників.

Населення країн Закавказзя нечисленне: тут мешкають 15,6 млн. осіб, найменша за кількістю населення країна — Вірменія 2,98 млн., найбільша — Азербайджан 7,91 млн. У Грузії проживає 4,67 млн. осіб. Вікову групу до 15 років становлять 25 % населення, групу від 15 до 65 років — 65 %, старші 65 років — 10 %. Очікувана тривалість життя становила для чоловіків 60,4 року, для жінок — 68,8 року.

Закавказзя є багатонаціональним регіоном. Представники місцевих національностей та народностей становлять понад 70% населення. У Вірменії етнічними мешканцями є 93 % громадян, до меншин належать курди, росіяни. Внаслідок етнічних конфліктів 1989-1993 рр. майже всі азербайджанці залишили країну, а 200 тис. вірмен з території Азербайджану переселилися до Вірменії. В Азербайджані 82 % населення є азербайджанцями, також мешкають росіяни, українці, татари, курди, аварці, євреї, турки, грузини тощо. Грузія є багатоетнічною державою, в ній грузини становлять 70 % населення. Із національних меншин (майже 80 національностей) представлені вірмени (8 %), росіяни (6 %), азербайджанці (5,7 %), осетини (3 %), абхази (1,7 %) тощо.

Грузія та Вірменія є християнськими, а Азербайджан — ісламською державами.

У Закавказзі відбувається інтенсивне збільшення кількості міст і міського населення (в Азербайджані — 56 %, у Вірменії — 64 %, в Грузії — 58 %). Тут знаходиться понад 200 міст, серед яких три міста мають більше мільйона жителів: Баку (3,2 млн. осіб), Тбілісі (1,3 млн.), Єреван (1,2 млн.). Великих і середніх міст мало.

Країни Закавказзя мають надлишкові трудові ресурси. З-понад 16 млн. жителів на працездатне населення припадає 8,59 млн. осіб. Для усіх країн регіону характерний високий рівень безробіття (в Азербайджані — 1,2 %, у Вірменії — 30 %, в Грузії — 17 %). В Азербайджані більшість населення зайнята у сферах обслуговування (52 %), промисловості (7 %) і сільському господарстві (41 %). У Вірменії домінує сільське господарство (45 %), розвинута сфера обслуговування (30 %) та промисловість (25 %). У Грузії на сільське господарство та сферу обслуговування припадає по 40 %, на промисловість — 20 %.

За радянських часів у Закавказзі сформувався розвинутий господарський комплекс, який охоплює галузі важкої і легкої промисловості, сільськогосподарське виробництво, курортно-рекреаційне господарство.

Після розпаду СРСР в країнах Закавказзя розпочалася затяжна економічна криза. Так, промисловість Грузії в 1992 р. скоротилася на 40 %, інфляція на рік становила 8500 %, у 1994 р. багато галузей економіки, наприклад лісове господарство й будівництво, практично припинили своє існування. В Азербайджані за період з 1991 до 1995 року виробництво скоротилося на 60 %. У Вірменії після розпаду СРСР більшість промислових

підприємств перестала функціонувати, оскільки вони обслуговували його військово-промисловий комплекс.

Нині країни переживають складний етап переходу до ринкової економіки, основою якого є стабілізація фінансової сфери, масова приватизація, залучення іноземних інвестицій та кредитів МВФ. У Грузії швидко збільшується кількість малих та середніх приватних підприємств, що активно функціонують у сферах послуг, транспорту, будівництва та харчової промисловості. Приватний сектор забезпечує понад 50 % ВВП. Прискорилися темпи приватизації (нині у приватному секторі виробляється 70 % товарів). В Азербайджані з другої половини 90-х років збільшилися капіталовкладення у різні галузі економіки. За період з 1996 по 2000 рік іноземні інвестиції становили понад 5 млрд. дол., з яких до 50 % коштів надходять на розвиток машинобудування, засобів зв'язку, у харчову промисловість, сферу послуг. Важливим для азербайджанських економічних перетворень стало прийняття закону про земельну реформу, який запровадив приватну власність на землю для громадян країни. Наприкінці 90-х років було ліквідовано понад 1300 колгоспів і радгоспів, створено майже 35 тис. фермерських господарств. Нині відбувається приватизація середніх і великих промислових підприємств та важливих об'єктів стратегічного значення (у галузях металургії, машинобудування, паливної, нафтохімічній промисловості). У Вірменії порівняно з піком економічної кризи в 1994 р. нині дещо зросли обсяги промислової продукції, швидкими темпами розпочато приватизацію сільськогосподарських угідь; більшість малих та середніх промислових підприємств приватизовано. У країнах Закавказзя значною є частка тіньової економіки – до 25 % ВВП.

ВВП в Азербайджані становить 30,01 млрд. дол. (на душу населення – 3800 дол.), у Вірменії – 13,65 млрд. дол. (на душу населення – 4600 дол.), в Грузії – 14,45 млрд. дол. (на душу населення – 3100 дол.).

Провідне місце у структурі промисловості посідають галузі важкої індустрії (3/4 сукупного ВВП).

Паливно-енергетичний комплекс базується на власному й частково довізному паливі. Родовища нафти розробляють на Каспії (Нафтові Каміні), Апшероні, у Кура Араксинській низовині в Азербайджані, який щороку видобуває майже 9 млн. т нафти

Поблизу Баку знаходяться поклади природного газу (6 млрд. м³), в Грузії – коксівного вугілля. Загальне виробництво електроенергії становить 30,74 млрд. кВтгод. В енергобалансі Вірменії та Азербайджану переважають ТЕС, і тільки в Грузії 79% електроенергії виробляють на ГЕС. У 1979 р. у Вірменії поблизу Єревана було побудовано атомну електростанцію з двома енергоблоками, що цілком задовольняла потреби республіки в електроенергії, але після Спітакського землетрусу Мецморську АЕС 1989 р. було законсервовано і тільки в 1995 р. знову запущено (нині вона виробляє 32% електроенергії в країні).

Чорна металургія країн Закавказзя базується на власній сировині, її виробнича структура охоплює видобуток і збагачення залізної руди (Азербайджан, частково Вірменія), марганцевої руди (Грузія), виробництво

чавуну, сталі, прокат сталевих труб (Грузія). Кольорова металургія представлена мідною (Алаверді) й алюмінієвою (Сумгаїт, Канакер) промисловістю, виробництвом благородних металів.

Розвиваються галузі транспортного машинобудування, зокрема суднобудування (Баку, Батумі, Поті), випуску автомобілів (Кутаїсі, Єреван), магістральних електровозів (Тбілісі); виробництва устаткування для нафтової, хімічної, харчової й легкої промисловості (Баку, Єреван, Сумгаїт, Тбілісі, Кутаїсі), електротехнічна промисловість (виробництво холодильників, кондиціонерів тощо); електронна промисловість і сільськогосподарське машинобудування.

Нафтопереробна й нафтохімічна промисловість зосереджені в Баку. Шляхом глибокої переробки нафти отримують різноманітні високоякісні мастила. Продукти нафтохімії (Баку, Сумгаїт) та природного газу (Єреван, Ванадзор) стали основою хімії органічного синтезу, що виробляє ацетилен, хімічні волокна, плівку, синтетичний каучук, добрива, отрутохімікати для сільського господарства. Шинне виробництво функціонує в Єревані та Сумгаїті.

Легка промисловість сформувалася на власній сировині і представлена бавовняним виробництвом (Баку, Гянджа, Мінгечевір, Гюмрі), вовняною (Баку, Тбілісі), килимовою (Гянджа), шовковою (Кутаїсі, Тбілісі, Ханкенді), трикотажною та швейною промисловістю (Тбілісі, Баку, Єреван, Нахчиван), ограненням діамантів (Вірменія).

Основою харчової промисловості є цінні і такі, що вирощуються тільки у Закавказзі, продукти землеробства субтропічного поясу. Для цієї галузі характерні виробництво тунгової олії, плодоовочевих консервів, тютюну, мінеральних вод тощо, первинна обробка чаю. У Грузії та Вірменії традиційним є виготовлення вино-коньячних виробів.

Закавказзя є одним із найдавніших районів зрошуваного землеробства. Нині іригаційною мережею охоплено 2 млн. га земель. Майже 60 % сільськогосподарських угідь займають пасовища й сіножаті, менше 33 % – рілля, а 8 % – багатолітні насадження.

Рослинництво є провідною галуззю сільського господарства країн Закавказзя. На Колхідській низовині й у Ленкорані розміщені основні плантації чаю (середньорічний збір чайного листу досягає 600 тис. т). Найбільшими районами виноградарства й виноробства є Кахетія, Картлі, Імеретія, Араратська долина, а останнім часом й Азербайджан. У вологих субтропіках культивують цитрусові (лимон, мандарин, апельсин, фейхоа), тунг, благородний лавр. У сухих субтропіках вирощують персики, гранати, інжир, яблука, груші, сливи, горіхи і відправляють їх на промислову переробку. В Азербайджані, на Кура-Араксинській низовині, вирощують бавовну. Цінні сорти тютюну, а також ефіроолійні культури (герань, шафран) культивують в Абхазії, Аджарії та у Західній Грузії. На Апшеронському п-ові збирають маслини. Із зернових переважають пшениця, кукурудза та ячмінь.

Для країн Закавказзя актуальні певні транспортні проблеми, зокрема гірський рельєф зумовлює невисоку пропускну здатність окремих магістралей,

а деякі території і нині певною мірою транспортно ізольовані. Основним видом транспорту є залізничний. Експлуатаційна довжина залізниць становить 5414 км, з яких 3718 км електрифіковані. Майже третина залізничних шляхів застаріла і потребує реконструкції, тому на численних ділянках швидкість руху потягів обмежена. Головна залізнична магістраль перетинає регіон у широтному напрямку (Баку – Тбілісі – Поті).

Автопарк пасажирських машин нараховує понад 700 тис. одиниць, вантажних – до 170 тис. Нині більше 60% доріг потребують ремонту та реконструкції. Найважливішими автотранспортними магістралями є Баку – Гянджа – Тбілісі – Поті і дорога вздовж узбережжя Чорного моря.

У зовнішньоекономічних зв'язках важливу роль відіграє морський транспорт. Найбільшим за вантажообігом портом є Бакинський, який має 17 причалів (5 призначені для транспортування сировини нафти й нафтопродуктів, 10 — для перевезення лісу та інших вантажів, 2 — пасажирські) і може обслуговувати судна вантажопідйомністю до 12 тис. т.

У Закавказзі розвинута система газопроводів (2580 км) і нафтопроводів (1500 км). Нафтопровід Баку – Батумі було побудовано ще в 1907 р. (на той час був найбільшим у світі).

Розпад єдиного економічного простору СРСР зумовив істотні зміни у торговій орієнтації країн Закавказзя. В експорті Азербайджану (3,1 млрд. дол.) переважають нафта й газ, продукція хімічної, текстильної промисловості, обладнання для видобутку нафти. Експорт Вірменії (850,5 млн. дол.) охоплює алмази, брукс металів, машини та обладнання, ковдри, мідну руду. Грузія експортує (909,4 млн. дол.) цитрусові, чай, вино, машини та обладнання, метали, вироби текстильної промисловості, хімікати тощо. Імпортують (в Азербайджані на 3,62 млрд. дол., у Вірменії — на 1,3 млрд., у Грузії – на 1,806 млрд.) переважно машини та обладнання, продовольчі товари тощо.

Основними зовнішньоторговельними партнерами країн Закавказзя є Росія, США, Туреччина, Іран, Туркменістан тощо. Україна з Азербайджаном і Грузією входять до ГУУАМ. Торгівля з Азербайджаном становила 0,95% (224,5 млн. дол.), з Грузією – 0,7% (165,9 млн. дол.), з Вірменією – лише 0,3% (78,8 млн. дол.) від загального торговельного обігу України з країнами СНД

2. Спільні й відмінні характеристики Казахстану, Туркменістану, Узбекистану, Таджикистану.

До складу регіону Центральна (Середня) Азія входять незалежні країни: Казахстан, Узбекистан, Киргизька Республіка, Туркменістан, Таджикистан. Всі вони є пострадянськими державами, де відбувається болісний і неоднозначний процес національного відродження та відновлення ісламської традиції та духовності. Цілий клубок протиріч і конфліктних ситуацій ускладнюються втручанням Росії.

У них спільна історична доля та особливості господарювання. Водночас рівень соціально-економічного розвитку, особливості внутрішньополітичної ситуації, зовнішні політичні та економічні орієнтири, темпи та напрями процесів перебудови спричинили наявність істотних відмінностей між країнами регіону.

Центральна Азія – це значна територія від Західносибірської низовини до Памірських гір, від Алтаю до Каспійського моря. Між собою та з сусідніми країнами – Росією, Китаєм, Афганістаном, Іраном держави регіону сполучені залізницями та мережею автомобільних шляхів, що певною мірою нагадує відомий з давнини Шовковий шлях, що з'єднував Схід і Захід. Вихід до Каспійського моря забезпечує зв'язок регіону з країнами Закавказзя.

Територія Центральної Азії розташована в зоні степів, напівпустель та пустель помірного поясу. На півдні піднімаються великі гірські масиви (Памір, Тянь-Шань, Копетдаг, Гісарський хребет, що займають понад 1/3 регіону. Наявність великих рівнинних ділянок у поєднанні з різко континентальним кліматом та недостатнім зволоженням сприяли розвиткові тут кочового скотарства, що було споконвічним традиційним заняттям населення. В оазисах південної частини регіону, що належать до районів давнього освоєння, розвивається зрошуване землеробство, Тут на Шовковому шляху виникли торгові міста – Бухара, Хіва, Самарканд.

Регіон має значні запаси корисних копалин. Тут розробляються родовища газу, нафти, кам'яного вугілля, руд кольорових металів, особливо мідних та поліметалічних, ртуті, сурми, золота. Унікальне значення мають запаси мінеральних солей затоки Кара-Богаз-Гол.

Оскільки сільське господарство розвивається переважно на зрошуваних землях, а розвиток металургійної та хімічної галузей промисловості потребує багато води, для всього регіону гострою є проблема водозабезпечення. Ця проблема викликала екологічну проблему Аралу. На інтенсивне зрошення розбиралась вода двох основних водних артерій регіону - Амудар'ї та Сирдар'ї. Тому Аральське море обміліло, утворилися навіть великі площі суходолу, гине унікальна морська фауна і флора.

Основна частина населення концентрується на півдні та в оазисах. Тут його густина перевищує 200 чол. на 1 км². В оазисах розташовані й найбільші міста, серед них – Алмати, Ташкент, Бішкек, Душанбе, Ашгабат.

Пустелі й високогір'я заселені дуже слабо. Країнам регіону притаманний другий розширений тип відтворення. В цілому більшість населення регіону – сільське, тільки в Казахстані переважає міське заселення. Ростуть нові промислові центри (Навої, Нурек).

В країнах регіону є надлишок робочої сили, що завжди викликало проблеми зайнятості трудових ресурсів, підготовки й перепідготовки кадрів. Більшість населення, яке населяє регіон (казахи, узбеки, киргизи, каракалпаки, туркмени), належить до тюркської групи алтайської мовної сім'ї, таджики входять до іранської групи індоєвропейської сім'ї. Національний склад населення регіону дуже строкатий. В сільській місцевості переважають представники корінних національностей, росіяни та інші європейські народи розселені переважно у великих містах.

Потужнішим і різноманітнішим економічним потенціалом у регіоні вирізняється Казахстан. Це індустріально-аграрна країна з розгалуженою добувною й обробною промисловістю, багатогалузевим сільськогосподарським виробництвом. Це – ядерна держава з розвинутим військово-промисловим

комплексом. Решта країн має схожу структуру економіки з переважанням агропромислового виробництва, що базується на монокультурі бавовнику, розвинутою добувною промисловістю та галузями первинної переробки продукції.

За рівнем соціально-економічного розвитку країни регіону можна поставити в такій послідовності: Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Киргизька Республіка, Таджикистан.

Але в 90-ті роки для всіх країн характерний спад економіки, особливо промисловості.

Особливості природних умов, значні запаси паливно-енергетичних рудних ресурсів, хімічної сировини в сполученні зі значними резервами трудових ресурсів мають вирішальне значення для формування в регіоні таких міжгалузевих комплексів, як паливно-енергетичний, виробництво конструкційних матеріалів з металургійною спеціалізацією, аграрно-індустріальний, які визначають місце Центральної Азії в територіальному поділі праці.

Важливе місце в економіці регіону посідає аграрно-промисловий комплекс, що спирається на розвинуте сільське господарство. В межах комплексу чітко виділяються два напрями спеціалізації: а) степова, що поєднує зернове господарство та молочно-м'ясне скотарство, вона поширена в північній частині; базисова, що розвивається на монокультурі бавовнику в південній частині регіону. Відповідно спеціалізуються й переробні галузі АПК: борошномельно-круп'яна, цукрова, м'ясна на півночі, плодоовочева, консервна, виноробна - на півдні.

Відповідну спеціалізацію мають також галузі, що забезпечують АПК засобами виробництва; на півночі Розвинуте сільськогосподарське машинобудування - виробництво тракторів у Павлодарі, виробництво зернових комбайнів у Акмолі; на півдні - виробництво бавовнозбиральних комбайнів у Ташкенті. З давніх-давен бавовник культивували на зрошуваних землях Узбекистану, в багатьох районах Таджикистану, на півдні Казахстану й Киргизької Республіки, а в останні десятиліття культура дістала поширення і в Туркменістані. З вирощуванням та переробкою бавовнику пов'язані: олійна, машинобудівна, легка промисловість.

В оазисах вирощують овочі, фрукти, виноград, баштанні культури, в Чуйській долині Киргизької Республіки – цукрові буряки, а в передгір'ях – тютюн.

Тваринництво представлене скотарством та вівчарством відгонно-пасовищного типу. На високогір'ях Паміру розводять яків, на Алтаї – маралів. Майже повсюдно – верблюдів. Вовна та каракуль є продукцією галузі.

Легка промисловість базується на власній сировині. Основною є текстильна галузь: бавовняна, шовкова, вовняна. Особливого розвитку набула ланка первинної обробки сировини. Центри легкої промисловості: Ташкент, Фергана, Маргелан, Бухара.

Регіон має значні запаси палива та енергії. Нафту й природний газ добувають Туркменістан, Казахстан та Узбекистан. Більша частина нафти

переробляється на нафтопереробних заводах Туркменбаші, Фергани, Чарджова, Актау. Найпотужніші поклади вугілля має Казахстан (Карагандинський басейн). Добувають його також в Узбекистані та Киргизькій Республіці.

Найбільше електроенергії виробляють теплові електростанції, хоча регіон є дуже перспективним з точки зору використання гідроенергетичних ресурсів, особливо гірських річок (Вахш, Пяндж, Нарин).

Чорна металургія найкраще розвинута в Казахстані на базі руд Кустанайських родовищ та вугілля Карагандинського вугільного басейну.

Значні та різноманітні поклади кольорових металів зумовили розвиток мідної, свинцево-цинкової промисловості (Казахстан, Узбекистан), сур'мяно-ртутної (Киргизька Республіка), вольфрамо-молібденової (Таджикистан, Узбекистан), алюмінієвої (Таджикистан). Родовища золота є в Кизилкумах. На основі розвитку цієї галузі виникло місто Зарафшан.

Однією з провідних галузей у регіоні є хімічна промисловість, розвинуті галузі основної та гірничої хімії, що базуються на запасах Кара-Богаз-Голу (йод, бром тощо), виробництво мінеральних добрив. Машинобудування орієнтовано на галузі, що визначають спеціалізацію в регіональному поділі праці. Це виробництво устаткування для вугільної, нафтової, будівельної промисловості та АПК.

Так, потреби сільського господарства та легкої промисловості задовольняють підприємства, що виробляють зернові (Акмола) та бавовнозбиральні комбайни й устаткування для очищення бавовни (Ташкент).

Устаткування для нафтової промисловості виробляють в Ашгабаті. Набули розвитку середне та точне машинобудування, особливо електротехнічна промисловість, що дає змогу задіяти в суспільному виробництві наявний надлишок робочої сили.

Відмінності в спеціалізації та рівні соціально-економічного розвитку окремих країн зумовлені відомими відмінностями в природних умовах, історією формування господарства кожної країн.

1. Основні характеристики та політична нестабільність країн Південно-Західної Азії.

До складу регіону входять 19 країн: Азербайджан, Афганістан, Бахрейн, Вірменія, Грузія, Ємен, Ізраїль, Ірак, Іран, Йорданія, Катар, Кіпр, Кувейт, Ліван, ОАЕ, Оман, Саудівська Аравія, Сирія, Туреччина. На них припадає до 17 % території Азії та майже половина її держав. Займає він півострів Мала Азія, Вірменське та Іранське нагір'я, частково Великий та малий Кавказ, Месопотамію, Палестину, Аравійський півострів і острів Кіпр.

Країни регіону мають давню історію і такі особливості:

- розташування на стику трьох частин світу: Азії, Європи й Африки, межування з країнами регіонів Південна та Південно-Східна Європа, Північна Африка, Північна та Центральна і Південна Азія;

- більша частина території регіону омивається морями: Середземним, Чорним, Червоним і Каспійським морем-озером, а також Перською затокою Аравійського моря. За доступністю суші з моря регіон поступається тільки Європі;

- наявність найдавніших центрів цивілізації, де ще 10 тис. років тому існували землеробство і скотарство, 6 тис. років тому – іригація і приблизно тоді ж зародилася металургія (виплавка міді). На території регіону виникли найдавніші рабовласницькі державні утворення: Давньовавилонське царство у Месопотамії, Елам у Західному Ірані, Хетська держава в Малій Азії, фінікійські міста -держави у Леванті, Маїн та Саба у південно-західній частині Аравії, Урарту на Вірменському нагір'ї, де розвивалися художні ремесла, література, наука. Створений фінікійцями алфавіт започаткував писемність багатьох народів, у тому числі європейських;

- давні традиції політичної інтеграції країн регіону. Протягом сторіч вони входили до складу могутніх державних утворень (арабські халіфати, Османська імперія). Дотепер живі ідеї єдиної арабської держави;

- належність більшості країн до ядра ісламського світу. Іслам виник тут на початку VII ст. У західній частині сучасної Саудівської Аравії і поширився насамперед у країнах регіону. Нині головні центри, найбільші святині ісламу розташовані саме тут. Крім ісламу, регіон є батьківщиною християнства та іудаїзму;

- політична напруженість у регіоні, який є найбільшим світовим імпортером зброї. За кількістю національних конфліктів і осередків напруженості він не має собі рівних у світі. Вже півстоліття триває конфлікт між євреями Ізраїлю та арабами Палестини. Невирішеною залишається курдська проблема. Греко-турецькі суперечки розділили на двоє Кіпр. —Гарячими точками' залишаються Ліван і Афганістан.

Усередині регіону виділяють декілька субрегіонів: Близький Схід, Середній Схід, Закавказзя, Середземноморське узбережжя Азії (Сирія, Ліван).

Природні умови. Різноманітними є природні ландшафти Південно-Західної Азії, де переважають випалені сонцем пустелі, напівпустелі та гірські системи.

Для регіону характерна значна гористість альпійського віку, висока сейсмічність, свідченням чого є землетруси у Вірменії, Туреччині, Ірані тощо. Найбільші гірські системи регіону – Кавказькі гори, Іранське (найбільше у світі за площею 2,7 млн км²) й Анатолійське нагір'я. Вершини деяких із них досягають понад 5000 м висоти (Ельбрус – 5642 м, Дихтау – 5203 м, Казбек – 5033 м). Загальна площа льодовиків Великого Кавказу – 1426 км².

Найбільша низовина регіону – Месопотамська, що розташована у долинах річок Тигр та Євфрат і є одним із великих зрошуваних оазисів світу.

Регіон розташований у субтропічному і тропічному поясах. Клімат дуже жаркий і сухий. У центрі й на півдні Аравійського півострова температури

сягають +55 С. Лише на узбережжях Чорного і Середземного морів розташована зона твердолистяних лісів, а в Туреччині, Грузії, Азербайджані та Ірані є невеличкі ділянки вологих субтропіків.

Гідромережа порівняно густа у горах, дуже розріджена на рівнинах. На озера багаті переважно гірські території Кавказу, Малоазіатського нагір'я, де розташовані тектонічні озера Севан, Ріца (перебуває під охороною, а також національний парк навколо нього), Ван, Туз, Урмія. Особливо виділяється Мертве море (безстічне озеро) – найсолоніше водоймище суходолу на земній кулі.

У регіоні зосереджені одні з найбільших пустель світу: Руб-ель-Халі, Великий і Малий Нефуд, Сирійська пустеля, Деште-Лут, Деште-Кевір. Усі пустелі вкриті величезними барханами.

Природні ресурси. Регіон багатий на мінеральні ресурси. Головне багатство - нафта і газ. Запаси нафти складають 60% світових, газу – 30%. Регіон багатий на інші корисні копалини, що використовуються переважно для місцевих потреб: фосфорити, мідь, золото, сірка, кам'яна сіль, калійна сіль, хром, горючі сланці.

Водні ресурси дуже обмежені. Традиційна східна культура виробила чисельні прийоми раціонального водоспоживання. Близький Схід – батьківщина іригації й більшості гігієнічних навичок, засвоєних від арабів європейцями. Через гостру нестачу прісної води у країнах Аравійського півострова налагоджене опріснення морських вод (до 30 заводів в ОАЕ, Саудівській Аравії, Кувейті). Світовою популярністю користуються теплі мінеральні джерела Памуккале в Туреччині, мінеральні води Грузії (Боржомі, Цхалтубо).

Регіон бідний на лісові ресурси. Середня лісистість – 9%. У деяких країнах цілком відсутня лісова рослинність (Бахрейн, Кувейт, Йорданія, Афганістан, ОАЕ). Багата гірська флора характерна для Грузії (40% території), Кіпру (30%), Туреччини (26%), Ірану (10%).

Рекреація і туризм. Країни мають сприятливі передумови для розвитку рекреаційної галузі економіки. У більшості з них є унікальні природні передумови – гірські ландшафти, цілющі джерела, курорти узбережжя Чорного, Середземного й Червоного морів; історичні та культурні пам'ятки трьохтисячолітньої історії (археологічні розкопки, печерні буддійські монастирі в Афганістані, релігійні пам'ятки – мінарети, мечеті, мавзолеї середньовіччя). Цікаві для туристів екзотичний спосіб життя в оазисах, горах, а також сучасна екзотика багатих —золотих князівств' Перської затоки.

Основні центри туризму: Єреван (сховище давніх рукописів Матенадаран), Ечміадзін у Вірменії; прибережна чорноморська смуга Гагра – Сухумі – Поті – Батумі в Грузії; Єрусалим, Хайфа в Ізраїлі; Егейське і Середземне узбережжя Туреччини, Стамбул, Ізмір, Анталія, руїни Трої, Ефеса і Мілета.

Регіон – найбільший у світі центр паломництва.

2. Особливості розвитку економіки Індії, Пакистану, Шрі-Ланки, Непалу.

До регіону Південна Азія належать 7 країн: Бангладеш, Бутан, Індія, Мальдівська Республіка, Непал, Пакистан, Шрі-Ланка. За територією він майже дорівнює Західній Європі, а за кількістю населення вдвічі переважає її. Країни Південної Азії омиваються водами Індійського океану, зокрема Аравійським морем на заході, Бенгальською затокою та Андаманським морем на сході. Дві країни розташовані на островах: Мальдівська Республіка та Шрі-Ланка.

До Другої світової війни всі країни перебували під владою Великої Британії й становили одну колонію під назвою „Імперія Індії”.

Сухопутні кордони мають гірське обрамлення. Ця особливість зумовлює географічне відокремлення регіону, але не повністю, оскільки через гірські перевали прокладені транспортні шляхи.

Найрозвинутіша держава регіону – Індія, яка є однією з колысок людської цивілізації. Її населення першим у світі навчилося вирощувати рис, бавовник, цукрову тростину, почало розводити домашню птицю. Індійська культура подарувала світу шахи і десяткову систему числення. Досягнення давньої й середньовічної Індії в галузі науки, літератури і мистецтва, різноманітні релігійно-філософські системи вплинули на розвиток багатьох цивілізацій Сходу, стали невід’ємною складовою світової культури.

Сучасне політико-географічне положення регіону є досить нестабільним через суперечки між Індією та Пакистаном щодо належності території Кашміру. Становище ускладнюється ще тим, що обидві держави, змагаючись у військовій могутності, інтенсивно виготовляють ядерну зброю, що не може не турбувати світове співтовариство.

Природні умови і ресурси. Країни мають унікальні й різноманітні ландшафти: східчасті лавові плато, великі плоскі низовини і найкращі у світі гори й нагір’я, тропічні пустелі, перезволожені дельти річок, безмежні простори орних земель.

На півночі регіону розташована Індо-Ганська низовина та найвища гірська система - Гімалаї, протяжність яких 2500 км, а ширина до 500 км. У межах регіону знаходяться 12 піків заввишки понад 8000 м, серед яких найвищим є Джомолунгма (Еверест, 8848 м). Гімалаї протягом року вкриті снігами і льодовиками. Північний захід регіону обрамовує грандіозна гірська система Каракорум, у межах якої розташована 2-га вершина світу – г. Чогорі (8611 м). Район Гімалаїв і території навколо них високосейсмічні: тут частими є землетруси катастрофічної сили.

Регіон має дуже жаркий клімат, близький до екваторіального на півдні, гірський субтропічний на півночі. Зміна сезонів визначається мусонами. Потужна стіна Гімалаїв не пропускає у країни регіону холодні вітри з розташованої на півночі Внутрішньої Азії. Тому зима тут тепла, а Індія і Пакистан є одними із найбільш жарких країн світу. На території регіону знаходиться найвологіше місце у світі – м. Черрапунджі, де опадів випадає до 12000 мм щорічно, а на заході регіону – пустеля Тар, де опадів не буває роками.

До річкової системи належать великі ріки – Інд і Ганг, Брамапутра, Біас, Джамна, Гогра, Коси. Регіон багатий на підземні води.

Природні ресурси. Надра регіону містять потужні мінеральні ресурси: унікальні запаси камяного вугілля, бурого вугілля, урану й торію, залізних, марганцевих, хромових руд, бокситів. Також видобувають багато нерудної сировини: графіту, кухонної солі, магнезиту, алмазів, багатьох дорогоцінних каменів. Але головні паливні корисні копалини – нафта й газ – тут у дефіциті.

Численні ріки багаті на гідроресурси, високий і їхній іригаційний потенціал, але освоєння рік ускладнено нестійкістю їх режиму. До 4/5 стоку дають паводкові води: у регіоні щорічно відбуваються руйнівні повені. Особливо страждає від цього Бангладеш, який буває затопленим на 80%.

Багатством регіону є різноманітні ліси. Найбільше лісів у Бутані (70%), найменше – у Пакистані (2%). Індія є важливим постачальником на світовий ринок дуже цінної тропічної деревини. Проте останніми роками внаслідок інтенсивного вирубування площі лісів значно скоротилися.

Південна Азія є одним з екологічно небезпечних регіонів світу. Тут поширені різні види антропогенних ландшафтів – від вторинних лісів до саван. Тривале видобування лісів призвело до утворення пустель (Тхая в Пакистані, Тар в Індії). Важливою проблемою регіону є також водозабезпечення людей й господарства. Більшість населення використовує забруднену воду, а великі території страждають від її нестачі. Наслідками нераціональної господарської діяльності є швидка ерозія ґрунтів, вторинне засолення їх при зрошуванні, заболочення, збільшення площі піщаних пустель. Усе це актуалізувало проблему охорони природи у всіх її аспектах.

Населення. Південна Азія – один з найбільш перенаселених регіонів світу. В Індії – другій за чисельністю населення держав світу – мешкає понад 1 млрд жителів. Густота населення складає 200 осіб/км², а у дельтах річок до 500, у деяких районах Бангладеш – до 1000 осіб/км².

Для країн регіону характерні високі темпи приросту населення – 3% на рік. Високий рівень народжуваності зумовлений історичними, етнічними та релігійними традиціями.

Демографічна ситуація зумовлює глобальні проблеми – продовольчу (хронічне недоїдання населення у Бангладеш та Індії), неписьменності (до 50% населення неписьменне через бідність країн).

Строкатість національного складу і релігійності, нерозв'язані політичні й територіальні суперечки зумовили постійні міжетнічні й міжрегіональні конфлікти:

- у 1947 р. через поділ Індії на 2 частини (індуську Індію та мусульманський Пакистан) розпочалося перенаселення народів;
- конфліктна мовна ситуація в Індії;
- воєнні конфлікти у Шрі-Ланка між двома основними етносами.

Переважна частина населення зайнята у сільському господарстві (до 70%).

Рекреація. Істотним джерелом валютних надходжень у деяких країнах є іноземний туризм. Щорічно регіон відвідує понад 2 млн туристів, яких приваблюють гірські ландшафти Гімалаїв, Карокума, тропічні пустелі, савани вологі ліси, чудові морські узбережжя Індії та Мальдивів, а також істричні й

культурні реліквії й екзотика місцевого способу життя: культурні скарбниці ламаївських монастирів, індуїзм і йога, індуїстська і могольська архітектура, монументи буддистів, сикхів, фестивалі, релігійні свята.

1. Спільне й відмінне в розвитку країн Східної та Південно-Східної Азії.

Південно-Східна Азія розташована на території півострову Індокитай і численних островах Малайського архіпелагу. Країни регіону межують з Південною і Східною Азією, Австралією та Океанією. До складу регіону входять 10 країн: Бруней, В'єтнам, Індонезія, Камбоджа, Лаос, Малайзія, М'янма, Сінгапур, Таїланд, Філіпіни.

Південно-Східна Азія поєднує Євразію з Австралією, розмежовуючи водночас басейни Тихого й Індійського океанів. Територію регіону омивають моря, найбільшими з яких є Південнокитайське і Філіппінське моря Тихого океану, Андаманське море Індійського океанів. Через країни Південно-Східної Азії пролягають важливі повітряні й морські шляхи. Розташування між двома давніми осередками цивілізації та найбільшими за людністю державами сучасного світу – Китаєм та Індією – позначилося на формуванні політичної карти регіону, процесах господарського освоєння, етнічного і релігійного складу населення, розвитку культури.

Серед держав регіону одна абсолютна монархія – Бруней, три конституційні – Таїланд, Камбоджа, Малайзія, всі інші – республіки.

Природні умови. Регіон розташований на півострові Індокитай (третій за розміром півострів на земній кулі) та гірських районах на півночі від нього, аж до Тибетського нагір'я. Велика острівна частина регіону – Малайський архіпелаг – є найбільшою на Землі групою островів. Із майже 15000 островів архіпелагу тільки мають площу понад 100 тис. км² кожний. Береги Південно-Східної Азії омиваються водами 2-х океанів – Тихого та Індійського. Зі сходу і півдня Малайський архіпелаг оточують глибоководні западини: Філіппінська (10265 м) та Яванська (7729 м).

Південно-Східна Азія розташована в екваторіальному і субекваторіальному кліматичних поясах. Найбільш жаркий місяць – квітень (+30 С). Величезний вплив мають мусонні вітри, чергування яких зумовлює зміну сухого і дощового сезонів. Філіппінські острови, як ніякий інший район земної кулі, потерпають від тропічних ураганів – тайфунів. Щороку тут буває 3-4 сильних і до 20 середніх або слабких тайфунів.

Більшість великих рік материкової частини починаються у межах Гімалайсько-Тибетської гірської системи. Переповнюючись водою в період мусонних злив, ріки надзвичайно міліють, а іноді й зовсім пересихають у сухий період року.

Озер небагато. Найколеритнішим серед них є озеро Сап, у якому збереглася морська фауна. В ньому багато риби, і в сухий період місцеві жителі збирають її кошиками біля узбережжя.

Природні ресурси. Надра території досліджені слабо, але розвідані запаси свідчать про багаті поклади мінеральних ресурсів. Кам'яного вугілля в регіоні мало. В Індонезії, Малайзії та Брунею видобувають нафту і газ. Через регіон простягається найбільший у світі „Олов'яний пояс” Азії.

Водні ресурси активно використовують не тільки для зрошення земель в усіх країнах. Дефіцит вологи в сухий період року потребує чималих витрат на будівництво іригаційних споруд.

Регіон розташований у Південному лісовому поясі, ліси вкривають 42% його території. Чисельні лісові масиви мають Бруней (87%), Камбоджа (69%), Індонезія (60%), Лаос (57%), а в Сінгапурі загальна площа лісів – всього 7%.

Багатий природно-ресурсний потенціал і сприятливі кліматичні умови регіону дають змогу займатись землеробством протягом усього року, а різноманітні запаси мінеральних ресурсів сприяють розвитку гірничодобувної промисловості та нафтопереробки. Завдяки існуванню цінних порід дерев традиційною галуззю є лісова. Проте через інтенсивне вирубування лісів площа їх щороку зменшується, що порушує екобаланс. Це зумовлює необхідність природоохоронних заходів, які здійснюються в Індонезії, Малайзії, на Філіпінах та в інших країнах, для збереження унікальних флори та фауни регіону.

Рекреація. Регіон багатий на рекреаційні ресурси, які через економічну відсталість деяких країн використовуються недостатньо. Базою для розвитку туристичної галузі є унікальні й мальовничі екваторіальні ландшафти, курортні зони узбережжя, історико-архітектурні пам'ятки різних епох, екзотика сучасного життя і традиції різних народів.

Основними центрами туризму є Малайзія (6,5 млн туристів щорічно), Сінгапур (5,8 млн), Таїланд (5,7 млн), а найпривабливішими туристичними містами – Бангкок, Сінгапур.

Загалом туристичний бізнес у регіоні не отримав належного розвитку (Крім Сінгапуру і Таїланду). Для поживлення іноземного туризму в країнах здійснюються різноманітні заходи (будівництво нових готелів, розширення транспортної мережі туристичних маршрутів).

Склад країн регіону Східна Азія утворюють 6 країн: Китай, КНДР, Монголія, Південна Корея, Тайвань, Японія. До особливостей економіко-географічного положення регіону належать: пролягання через територію Китаю й Монголії найкоротших наземних шляхів від берегів Тихого океану в країни Європи; надзвичайно вигідне приморське положення; наявність трьох практично незамерзаючих морів – Жовтого, Східнокитайського і Південнокитайського, що має виняткове значення для господарства. Вони дають вихід до Тихого океану, на який припадає $\frac{1}{4}$ усіх морських перевезень земної кулі. Океанське узбережжя набуває дедалі більшого рекреаційного значення.

Природні умови. Регіон Східної Азії займає майже 8% суші Землі. Природні умови його різноманітні. На заході розташоване одне з найбільших і найвищих на земній кулі нагір'їв – Тибет площею майже 2 млн км².

Регіон характеризується високою сейсмічною і вулканічною активністю. Землетруси бувають у поясі молодих гір і особливо часті на Японських островах, де нараховується 150 вулканів, у тому числі 60 активних. У середньому один помітний землетрус відбувається кожні три дні. Одним із найбільших сейсмічнебезпечних є район Токійської затоки.

Із сейсмічними явищами у глибоководних западинах, розташованих у декількох десятках кілометрів на схід від регіону, пов'язані моретруси і спричинені ними величезні цунамі, від яких найбільше страждають східні узбережжя Японії, Тайваню.

Регіон розташований у трьох кліматичних поясах (помірному, субтропічному та субекваторіальному). Великі простори Монголії й Західного Китаю (Тибет) простягаються в регіонах високогірського клімату.

З Тибетського нагір'я беруть початок великі ріки Азії – Інд, Брахмапутра, Салуїн, Меконг, Янцзи, Хуанхе.

Природні ресурси. Мінеральні ресурси дуже багаті. Основна їх частина зосереджена у Китаї. Регіон має значні запаси кам'яного вугілля (є в усіх країнах, але максимальні – у Китаї, який за його видобутком посідає 1-ше місце у світі), бурого вугілля, нафти, горючих сланців.

Через східні території материкової частини регіону простигається Тихоокеанський металогенічний пояс, з яким пов'язані родовища марганцю, молібдену, олова, ртуті та інших металів.

Джерелом прісної води є численні озера Японії, Китаю, Південної Кореї.

Сприятливими є агрокліматичні ресурси. Мусонний клімат дає змогу вести сільське господарство у двох режимах: у сухий і вологий сезони. На півдні збирають 2-3 врожаї на рік.

Гострим є дефіцит придатних для господарювання та доступних земель Японії, що змушує її відвойовувати у моря нові території. Тому майже 1/3 її берегів – насипні або намиті, поширені штучні „сміттєві острови”.

На лісові ресурси регіон не багатий. Лісистість території становить у середньому менше 40% і та значно збіднена господарською діяльністю людини.

Внаслідок забруднення виробничими й побутовими відходами землі, водоймищ, атмосфери значно погіршився екологічний стан країн регіону. У збереженні природних екосистем велике значення мають природоохоронні території.

Рекреація. Хоча регіон має сприятливі рекреаційні ресурси, проте масовий туризм тут розвинутий недостатньо. За рік регіон відвідують 35 млн туристів, які дають прибуток 22, 8 млрд дол.

Передумовами розвитку туристичної галузі є один з найбільших у світі природний й культурний потенціал: Тибет, Каракорум, Тянь-Шань, „Кам'яний ліс”, долина р. Лі, зона вулканічної активності на о. Хукоу, національний парк „Внутрішнє Японське море”, „Три краєвиди Японії”, затока Кагасіма – серед найвідоміших у світі природних об'єктів. Природні ландшафти доповнені культурними спорудами (Великий Китайський мур, пагоди, павільони, арки, храми, даоські, будійські, ламаїстські монастирі, імператорські палаци, вілли, мавзолеї, пам'ятки садово-паркового мистецтва). Їх доповнюють театральне

мистецтво, характерні види спорту (сумо, карате, кендо, айкідо, кюдо), фестивалі, інститути гейш, і чайна церемонія.

Основні центри туризму: Пекін, Шеньян, Сіань, Сучжоу, Лхаса, Сеул, Токіо, Кіото, Нара, Камакура, жертви атомного бомбардування – міста Хіросіма і Нагасакі.

У країнах регіону активно розвивається внутрішній і зовнішній туризм. Іноземних туристів приваблюють не тільки своєрідна природа та історико- культурні пам'ятки, а й розвинуті економічна, наукова, фінансова сфери (діловий туризм).